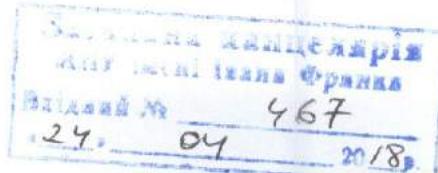

Відгук офіційного опонента
на дисертацію Іллік Христини Василівни
«СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО В КОНТЕКСТІ СУЧASНИХ МІГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ»,

подану до захисту у спеціалізовану вчену раду К. 35.051.26
у Львівському національному університеті імені Івана Франка на
здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
зі спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність дисертаційної роботи обумовлена специфікою української (трудової) міграції в останні десятиліття. Одним із її характерних проявів є поширення моделі транснаціональної (полілокальної, дистанційної) сім'ї, в якій подружжя тривалий час проживає нарізно і батьки (або один із них) передоручає безпосередній догляд своїх дітей іншим членам родини. Ситуація полілокальності несе в собі ризики: позаяк сім'я перестає бути цілісним утворенням, вона не може у повному обсязі виконувати свої функції, насамперед, щодо соціалізації дітей, які в ній виховуються. Втім, пессимістичний сценарій не є єдино можливим у цьому випадку, адже багатьом транснаціональним сім'ям вдається звести ризики дистанційної участі батьків в процесах соціалізації синів та доньок до мінімуму. Чому можливі такі різні сценарії? На це питання поки що немає однозначної відповіді. Ми все ще продовжуємо використовувати (і не лише на побутовому, але й на аналітичному рівнях) різного роду «кліше» для означення ти чи інших епіфеноменів міграції, при цьому нерідко впадаючи в крайності у оцінюванні ризиків їх впливу на соціум. Оцінювальний діапазон при цьому буває досить широким і містить суб'єктивні судження. Це стосується, серед іншого, і оцінювання потреб і проблем дітей трудових мігрантів. Ми задаємося запитаннями: хто вони? Діти у яких «все є» чи «сироти при живих батьках»? Як вивчати цю соціально-демографічну групу і як регулювати виклики їх соціалізації? І не знаходимо відповідей, які нас задовольняють. З цього погляду дисертаційне дослідження бачиться актуальним.

Зрозуміло, що для пошуку відповідей на запитання, які стосуються випливів міграції на процеси соціалізації дітей в транснаціональних родинах, потрібен адекватний науковий інструментарій. І над його розробленням активно працюють як учені-дослідники. На даний момент маємо достатньо напрацювань у вивченні міграції загалом та її наслідків зокрема. Зокрема, міграція різнопланово досліджена як феномен сучасного глобального суспільства; виокремлюється низка праць фундаментального характеру щодо специфіки останньої, четвертої, «хвилі» української (трудової) міграції. Водночас, з'являються праці щодо викликів соціалізації дітей в українських транснаціональних сім'ях, здебільшого, через аналіз досвіду педагогічної та психологічної роботи з ними. В таких працях все частіше використовують термін «соціальні сироти», цим означуючи цілий комплекс соціальних викликів їх соціалізації. Однак, зміст цього поняття все ще залишається нечітким, а отже, залишаються невирішеними і різного роду похідні проблеми, як теоретичного, так і практичного характеру. Є об'єктивна потреба у пошуку зважених підходів до аналізу проблем, похідних від української міграції, на чому і зосереджується автор дисертаційної роботи.

Вирішуючи поставлені в дослідженні цілі – концептуалізації феномену соціального сирітства в контексті сучасної української трудової міграції, автор демонструє новаторський підхід. Йдеться про актуалізацію та теоретико-методологічний синтез концепції транснаціональної міграції (с.35) та феноменологічного підходу (с.193-194) у поясненні української специфіки феномену «соціального сирітства» дітей трудових мігрантів. Працюючи на перетині соціологічних теорій середнього рівня – соціології міграції, соціології дитинства та соціології сім'ї, дослідниця виходить на той рівень теоретико-методологічних узагальнень, який є достатнім для вибудовування цілісної різновіднівої концепції феномену соціального сирітства в контексті сучасної української міграції з соціологічної перспективи. На цьому шляху авторка дисертаційного дослідження вирішує низку наукових завдань, а саме, здійснює систематизацію та порівняльний аналіз основних підходів до

вивчення міграції та соціального сирітства у соціогуманітарних науках загалом та соціології зокрема; уточнюює понятійно-категоріальний апарат концепту сучасної міграції, здійснюючи дефінітивний аналіз понять «соціальне сирітство», «соціальні сироти», «діти трудових мігрантів» та формулюючи їхні авторські визначення; виявляє системні ознаки української трудової міграції сьогодення; розглядає феномен соціального сирітства як однин із головних наслідків трудової міграції в його реальних формах та проявах; аналізує наявні прикладні дослідження щодо впливу трудової міграції на функціонування транснаціональної сім'ї, з'ясовуючи валідність застосовуваних методик та пропонуючи авторські технології емпіричного дослідження обраної проблеми; з'ясовує характер та особливості пливу трудової міграції батьків на повсякденне життя їхніх дітей (на прикладі Львівської області) за результатами авторського емпіричного дослідження; виокремлює шляхи оптимізації превентивних заходів щодо профілактики поширення явища соціального сирітства в Україні (с. 15-16).

Здійснений у відповідності до попередньо сформульованих дослідницьких завдань теоретичний синтез обраних базових дослідницьких підходів бачиться сучасним і оригінальним; його використання формує належне теоретико-методологічне підґрунтя для цілісного і виваженого розгляду феномену соціального сирітства в українських реаліях. При цьому йдеться не про механічний синтез, а про логічно вибудувану аналітичну схему розгляду цілого комплексу питань як теоретико-методологічного, так і практичного характеру.

Дослідниця ґрутовно аналізує загальний соціальний контекст дослідження, акцентуючи на транснаціональному характері сучасної української міграції (с. 49-50). Для виявлення специфіки даного контексту дисертантка послуговується низкою підходів, зокрема, розроблених в рамках соціології міграцій як соціологічної теорії середнього рівня. Останнє є особливо цінним, адже досліджуючи складний феномен міграції, який є предметом дослідження різних наук, дослідник завжди балансує між

необхідністю розглядати міграцію у широкому міждисциплінарному контексті, з одного боку, та дотримуватися логіки наукового аналізу в конкретній дисципліні (в даному разі – соціології). Такий баланс витримати не завжди просто, однак, дисертантка з цим успішно справилася, зумівши у своїй роботі органічно поєднати різні рівні соціологічного аналізу, з акцентом на мезорівні. Як наслідок, дисертантці вдалося виробити автономний концепт соціального сирітства, який вона пропонує розглядати в контексті транснаціональної міграції як особливий стан дитинства дітей трудових мігрантів (с.55-56), означуючи у цих концептуальних рамках дітей трудових мігрантів як особливу соціально-демографічну групу (с.61). Водночас, вона розглядає їх життя крізь призму так званого життєвого світу – повсякденного світу рутини, у якому діти мігрантів проводять частину свого дитинства без батьків чи одного з них, здійснюючи постійні комунікації. По суті тут йдеться про антропологічний (суб'єктивний) вимір розуміння об'єктивних соціальних тенденцій, що надзвичайно важливо з огляду на індивідуалізацію сучасного в життя в контексті процесів «розмивання кордонів» та транскомунікації. Така дослідницька стратегія бачиться конструктивною та продуктивною, даючи змогу дисертантці формувати узагальнення та висновки, котрі містять наукову новизну.

Виставлення чітких концептуальних рамок в роботі дозволило дисертантці вирішити низку завдань прикладного, а відтак і практичного характеру. Варто зазначити, що схвалення фрагментів дисертаційної роботи, в яких дослідниця виокремлює головні види неофіційного соціального сирітства в контексті міграційних процесів, а також емпірично з'ясовує їхнє співвідношення з видами неофіційного соціального сирітства (с. 102-103; 167). Це уможливлює вихід на формування конкретних пропозицій щодо шляхів оптимізації превентивних заходів запобігання соціального сирітства дітей трудових мігрантів, які можуть бути впроваджені в рамках комплексної Програми соціального захисту дітей трудових мігрантів (с.185-187).

До позитивних характеристик даної роботи слід віднести збалансованість її теоретико-методологічної та емпіричної складових. Авторка плідно попрацювала над формуванням емпіричної бази свого дослідницького проекту, основу якого складають результати статистичного опитування серед мешканців м. Львова ($n=400$) та напівструктуроні інтерв'ю ($n=20$) з особами, в сім'ях яких були досвіди перебування їх членів у стані полілокальності (с.17). Логічним при цьому бачиться фокусування у р.3.2. авторки на регіональному рівні аналізу соціальних проблем та потреб дітей українських трудових мігрантів. Саме західні області України (а Львівщина, на базі якої проводила своє емпіричне дослідження дисерантка, є однією із таких) вже тривалий час є донорами робочої сили у країнах заходу. Більше того, саме тут сформувалися свого роду «міжпоколінні» взаємодії у визначеному контексті. Так, зараз на арену транснаціональних міграцій виходять батьки, які свого часу отримали досвід «соціального сирітства». Така ситуація з одного боку, модифікує характеристики сучасної української міграції та її похідних феноменів, а з іншого, впливає на «консервацію» існуючих моделей соціалізації в транснаціональних родинах. На жаль, процеси, які мають місце у транснаціональних сім'ях, й надалі залишаються латентними, а отже, не концептуалізованими, породжуючи безліч соціально недоречних міфів. Відтак, цілковито обґрунтованим постає загальний пафос дослідження, зорієнтованого на заміну політики тривалого «замовчування» проблеми політикою різносторонньої підтримки транснаціональних сімей. Такий висновок набуває особливогозвучання з огляду на процеси, які мають місце в сучасній Україні. Так, «перенаправлення» зусиль державних соціальних служб та громадських організацій в наші дні на допомогу вимушено переміщеним особам та їх сім'ям є об'єктивно вимушеним кроком. Однак, маємо розуміти, що паралельно відбуваються інші процеси і вони, понад свою латентність, є достатньо загрозливими, а отже такими, які ніяк не можемо випускати з поля уваги.

Загалом дисертаційна робота спроваджує позитивне враження. Відчувається не лише суттєвий дослідницький інтерес автора до теми, але й її громадянська позиція. Автор демонструє володіння широкою базою спеціальної літератури та емпіричних даних, критично її аналізує. Робота написана науковою мовою. Структура роботи загалом є стандартною для дисертаційного дослідження.

В той же час деякі фрагменти дисертаційного дослідження потребують уточнення та, ймовірно, дискусії в ході його захисту. Бачиться доцільним висловити такі *критичні побажання*.

1. Міграційний контекст аналізу феномену «соціальне сирітство», безумовно, передбачає докладний аналіз теоретико-методологічних основ вивчення теорій міграції (Р. 1). Однак, варто мати на увазі: це лише контекст, в рамках якого (і про це заявлено в самій назві роботи), аналізується досліджуваний феномен. З такої дослідницької перспективи дисертаційна робота виглядає надмірно перевантаженою аналізом міграційних теорій. Такий аналіз, безумовно, характеризує наукову ерудицію автора, але, на жаль, при цьому розбалансовує дисертаційне дослідження і утруднює сприйняття його основних ідей.

2. В дисертаційній роботі окреслено методологію аналізу досліджуваної проблеми. Однак, методологічний блок в роботі не є чітко виокремлено: фрагменти тексту, які описують теоретико-методологічні підходи, релевантні дослідженню, а також фрагменти тексту, в яких здійснюється побудова понятійного апарату дослідження, є в різних підрозділах, навіть у тих із них, які стосуються прикладних аспектів досліджуваної проблеми. Одним із наслідків відсутності окремого методологічного блоку в дисертаційному дослідженні є методологічні неточності. Зокрема, дослідниця в окремих фрагментах роботи (с. 66-69) ототожнює прийоми типологізації та класифікації, хоча у вступній частині дослідження та в авторефераті вірно вказує на відмінність поміж ними.

3. Синтез підходів у вивченні феномену соціального сирітства в контексті сучасних міграційних процесів в Україні дозволяє автору дослідження у його емпіричній частині поєднувати кількісні і якісні методи (р.3.2). Однак, викликає сумнів доцільність поєднання по суті двох різних досліджень в одному, зі спільними цілями, як це зроблено в дисертації. І вже напевно, що дослідниці слід було бути обережнішою у використанні кількісного аналізу при розгляді даних поглиблених інтерв'ю, хоча загалом це є методологічно допустимим. Натомість задекларований аналіз якісних даних через їх концептуалізацію виглядає неповним, адже його результатом постає не формування міні-теорії, а лише поглиблений опис, що, втім, також є методологічно допустимим.

4. Запропоновані в дисертаційній роботі науково-практичні рекомендації додають практичної значущості дослідженню (р.3.3.), однак, дещо губляться у загальному контексті. Можливо, автору варто було б на майбутнє подумати над окремим виданням науково-практичного характеру для громадських благодійних організацій, які допомагають сім'ям трудових мігрантів у вирішенні їх соціальних проблем.

Висловлені критичні побажання, втім, мають дорадчий характер і принципово не впливають на позитивне враження від дисертаційної роботи, якій притаманна належна структурованість, змістовність тексту, успішне виконання поставлених дослідницьких завдань. Робота пройшла належну апробацію на наукових конференціях; попередні результати дисертації були представлені у публікаціях в провідних вітчизняних та зарубіжних фахових виданнях. Автореферат дисертації адекватно відображає її зміст.

Отже, дисертаційне дослідження «СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО В КОНТЕКСТІ СУЧASNIX MІGRAЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ» виконано на належному науково-методичному рівні, написано професійною соціологічною мовою, відповідає профілю та паспорту спеціальності 22.00.04 (зокрема, за напрямом «вивчення специфічних закономірностей, тенденцій, що виражають і закріплюють відносно постійні зв'язки в соціальних

інституціях, групах, організаціях чи способах їх взаємодії), профілю спеціалізованої вченої ради К. 35.051.26 у Львівському національному університеті імені Івана Франка та існуючим вимогам (п. 9, п. 11, п. 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 зі змінами) до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Відповідно, автор дисертації - Ілик Христини Василівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 - спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент:

провідний науковий співробітник,
в.о. завідувача відділом соціальної
антропології Інституту
народознавства НАН України,
доктор соціологічних наук, доцент

О.Б. Іванкова-Стецюк

